

ONTWIKKELING VAN DE NATUUR IN BUITENDIJKS FRIESLAND

Anky Woudstra

Op de studiedag 'Natuurbeheer buitendijks', georganiseerd door de wadvogelwerkgroep FFF was maar één vrouw aanwezig, Anky Woudstra van de Waddenvereniging. Haar lezing over de achtergronden voor de keuze van beheer en ontwikkeling van de natuur in buitendijks Friesland maakte op de redactie veel indruk. Onderstaand artikel is een bewerking van die lezing.

visies en opvattingen

Keuzes voor het beheer van natuurgebieden zijn, als het goed is, gebaseerd op natuurvisies. Ideeën over wat natuur is, bepalen voor een groot deel de opvattingen over hoe natuur eruit zou moeten zien. Veel mensen hebben echter verschillende opvattingen, vaak onuitgesproken. Mensen en organisaties hechten verschillende waarden aan hun natuurlijke omgeving en hebben er verschillende emoties bij. Sommigen maken zich druk om één of enkele soorten die men belangrijk vindt: bedreigd, zeldzaam of mooi. Vaak gaat het hierbij om soorten die duidelijk zichtbaar aanwezig zijn zoals vogels, (bloeiende) planten en grote zoogdieren. Slechte enkelen maken zich zorgen om minder zichtbare soorten als bodemdieren en insecten. Anderen gaat het meer om de beleving van ruimte, licht, stilte en landschap en genieten gewoon van de natuur. Een enkeling is onder de indruk van het complexe ecologische samenspel van bodem, water, plant en dier. Kortom iedereen heeft min of meer een eigen visie op natuur en daarmee ook op het beheer van die natuur.

De ideeën over natuur hangen sterk samen met de kennis van een gebied, met ervaringen en waardering. Over de natuur van de Waddenzee bestaat (nog) geen eensgezindheid. Dat komt het duidelijkst tot uiting als we plannen maken voor 'ontwikkeling' van natuur. Maar ook bij 'behoud en beheer' zijn we het niet altijd eens (Rottum). Diverse instituten en organisaties zoals de Dienst Getijdewateren, het RIN (nu IBN), de Wadden Adviesraad hebben toekomstplannen ontwikkeld voor de Waddenzee. Op internationaal niveau is er 'The common future of the Wadden Sea' van de particuliere Deense, Duitse en Nederlandse waddenbescherming. Deze toekomstplannen gaan echter niet altijd of onvoldoende gepaard met een duidelijk naar voren gebrachte visie op wat natuur is en hoe natuur werkt en met benoeming van de waarden die men hecht aan natuur. Ik ben van mening dat het wenselijk is je visie duidelijk op tafel te krijgen om de discussie over inrichting en beheer van de buitendijkse gronden bestuurlijk, juridisch en ecologisch goed te kunnen voeren. In grote lijnen wil ik de visie, zoals die is ontwikkeld binnen de Waddenvereniging, duidelijk maken.

natuurwaarden

Het huidige Waddengebied is deels het resultaat

zomerpolder bij Marrum/Ferwerd

foto Tjalling Walda

van dynamische processen die het gebied vormgeven (denk aan eb en vloed, stroming, zandverplaatsing), ecologische processen (denk aan bodemvruchtbaarheid, voedselketens, optreden van ziekten) en deels van menselijke invloeden (denk aan landaanwinningwerken, bedijkingen, onderhoud, vervuiling, bevissing).

Het verloop van de ontwikkeling van de wadden-natuur is globaal voorspelbaar (wetmatigheden), maar in detail onvoorspelbaar (nog onbegrepen wetmatigheden, toeval). De waddennatuur kent geen ideale eindtoestand of evenwichtstoestand, maar is steeds in beweging in de ruimte en in de tijd.

Natuurwaarden kunnen in principe alleen gebaseerd worden op menselijke overwegingen. De Waddenvereniging onderscheidt de volgende specifieke natuurwaarden, waarvan de overwegingen vooral gegrond zijn op de eerder genoemde ideeën over de aard en werking van de natuur:

- 1) *autonomie*: Waarde wordt gehecht aan de spontane ontwikkeling van de natuur in de Waddenzee, natuur zonder sturing of planmatige beïnvloeding van de mens. In het overbevolkte NW-Europa met zijn enorme cultuurinvloeden is dit een zeldzaam verschijnsel geworden.
- 2) *bioregime*: Karakteristiek voor de Waddenzee is het stelsel van patronen en processen dat zich op verschillende niveaus en in samenhang met elkaar manifesteert
- 3) *biodiversiteit*: De Waddenzee kent een rijk geschakeerd planten- en dierenleven dat in plaats en tijd enorm kan verschillen.
- 4) *belevingswaarde*: De beleving van de mens is van belang. Behalve voorgaande waarden spelen

ook een rol: openheid, stilte, rust en ongereptheid.

De Waddenvereniging wil deze waarden beschermen en ontwikkelen, waarbij terdege rekening gehouden wordt met de werking van de natuur in de Waddenzee. Die natuur is als een spel. Ze kent wetmatigheden (spelregels) en onvoorspelbaarheden (werpen met dobbelstenen). De rol van de mens is deelnemer en geen stuurman. Toch is de stuurmanshouding tot op heden zeer populair. Eenerzijds is er de drang om de omgeving te controleren en anderzijds de wil om de negatieve gevolgen daarvan te beheersen. De natuur in de Waddenzee is echter niet zo stuurbaar. Mens en natuur als *partners* is een betere oplossing. Kenmerk daarbij is respect voor de natuur als levend geheel en niet slechts voor enkele 'aaiibare' soorten.

behoud kwelders

Wat betekent deze visie nu concreet voor het door ons gewenste waterstaatkundige en natuurtechnische beheer van de buitendijkse gronden? Studies wijzen erop dat zonder maatregelen bij een versnelling van de zeespiegelrijzing spoedig de pioniervegetaties verdwijnen, dat op de grens van pioniervegetatie en kwelder een klif ontstaat, waarbij door afslag in ca. 30 jaar alle 750 ha landaanwinningskwelders verdwenen zullen zijn. Vervolgens zijn de zomerpolders aan de beurt. Naast de effecten van versnelde zeespiegelrijzing wordt het kwelderareaal ook beïnvloed door andere factoren, zoals bodemdaling als gevolg van gaswinning in Oost-Groningen en mogelijke veranderingen in het windklimaat. Een belangrijke factor is ook het feit dat in het verleden grote oppervlakten kwelder zijn ingepolderd en daarbij ook hooggelegen wadplaten langs de kust. Juist door dit laatste zijn de beste mogelijkheden voor kwelderaanwas weggenomen.

Om te beoordelen of kwelders behouden moeten blijven, bekijken we wat er gebeurt met de eerder geformuleerde natuurwaarden als we behoudsmaatregelen nemen. Kunstmatige instandhouding, zeker met 'harde structuren', heeft een duidelijk negatieve uitwerking op 'bioregime' en 'autonomie'. Er blijven kunstmatige structuren aanwezig in het Waddengebied, die strijdig zijn met het principe van spontane natuurlijke ontwikkeling. Hier staat tegenover dat kwelderbehoud positief scoort op het punt van 'diversiteit'. De waddenkwelders vormen een bijzonder landschaps- en vegetatietype en zijn leefgebied van karakteristieke en kwetsbare plante- en diersoorten. Ook wat betreft beleavingswaarde voor bezoekers en bewoners gooit kwelderbehoud hoge ogen, niet in het minst vanwege de aanwezige cultuurhistorische waarden.

Het is moeilijk om deze scores tegen elkaar af te wegen. Globaal gezien kan worden gesteld, dat kwelderbehoud sterk negatief scoort op bioregime en autonomie, terwijl de positieve scores voor diversiteit en beleavingswaarde minder éénduidig zijn. Voor de diversiteit zijn de volgende vragen van belang:

1) Hoe bijzonder zijn de Friese waddenkwelders in NW-Europa en hoe vervangbaar? Zullen zich onder de heersende geografische en klimatologische omstandigheden steeds bijzondere typen ontwikkelen?

2) Zijn de kenmerkende plante- en diersoorten op de kwelders kwetsbaar, bedreigd of schaars. Nemen ze toe of af?

3) Op welke schaal leidt erosie van de kwelders tot afname van de diversiteit?

Voor het punt van beleving is de vraag van belang, hoe groot de groep is die hecht aan kunstmatige kwelders en of er niet een nieuwe waardering kan ontstaan voor eroderende kwelders. Zonder dit goed te hebben uitgezocht, kunnen we nog geen definitief standpunt innemen. Maar, gezien de enorme achteruitgang van het kwelderareaal in deze eeuw, ook nog in de laatste tientallen jaren, zijn wij geneigd veel belang te hechten aan het criterium diversiteit en dus aan behoud van kwelders. De Waddenvereniging wil behoud van een kwelderareaal met zo min mogelijk afbreuk aan de natuurwaarden 'autonomie' en 'bioregime'. Dan moeten we ook kijken naar het land vóór de dijk, immers voormalige kweldergebieden. Dit is een gevoelig punt, maar toch verdient het aanbeveling om de kust van west naar oost eens langs te lopen op mogelijkheden voor ontpoldering. Zeker voor kleine kweldergebiedjes, die met veel inspanning en kosten en met een hoge mate van onnatuurlijkheid in stand worden gehouden, geldt, dat binnendijkse oplossingen de voorkeur verdienen (zeker in Noord-Holland). Ook kunnen we kijken naar andere methoden van afremming van kweldererosie, die resulteren in een meer gevarieerde kwelderstructuur dan nu het geval is.

uitpoldering zomerpolders

Een volgende vraag is: wat moet er gebeuren met voor de landbouw aangelegde zomerkades, waardoor de getijdeninvloed als belangrijkste landschapsvormend proces is buitengesloten. 'Uitpoldering' is de oplossing. Zonder zomerkades zullen de zomerpolders zich in principe ontwikkelen tot (hoge) kweldergebieden. Aan de ene kant moet het verwijderen van de zomerkaden zo snel mogelijk gebeuren, zodat de aanslibbing de zeespiegelrijzing nog kan bijhouden. Aan de andere kant moet het niet in één klap gebeuren, omdat de gevolgen voor een aantal soorten nog niet zeker zijn. Voor weidevogels in het algemeen zal dit gebied minder aantrekkelijk worden, maar de Tureluur zal profiteren en wellicht ook de Kempshaan en Grutto. Voor de Kluut is het doen van voorspellingen erg moeilijk. Het is afhankelijk van de hoogteligging of de zomerpolders, waar nu Kluten broeden, na uitpoldering een veilige broedplaats voor de Kluut zullen blijven. Aan de andere kant zijn slecht ontwaterde plekken voor jonge Kluten juist gunstig. Nog ingewikkelder is de voorspelling over de gevolgen voor Rot- en Brandganzen. Dit is mede afhankelijk van de effecten van al of niet begrazing. Voor de Brandgans, die

grotendeels aangewezen is op grasland zal uitpoldering naar verwachting minder gunstig uitpakken. Deze onzekerheden kunnen niet door onderzoek volledig worden weggenomen. Daarom is het zaak om rustig en stapsgewijs te werk te gaan. De maatschappelijke acceptatie, met name in verband met de kans op toename van landbouwschade door Brandganzen, zal ook een belangrijke rol moeten spelen bij de keuzen van aanpak en inrichting.

Peasumerlannen, 'uitgepolderde' zomerpolder
foto It Fryske Gea

grote grazers

Voor het natuurtechnisch beheer is vooral het al of niet inzetten van grote grazers van belang. De belangrijke processen van het bioregime zijn abiotisch (getij, stroming, aanslibbing en dergelijke) en biotisch (planten, dieren en dergelijke). Het is verhelderend om voor de kennis van deze processen te rade te gaan bij de historie en de geografie. Het huidige waddengebied, met name de vastelandskwelders, zijn een zeer onvolledig restant van wat er was. Wezenlijke delen zijn geheel of bijna verdwenen: riviermondingen met uitgestrekte zoet- en brakwatergetijdegebieden en bijbehorende moerassen en bossen (Vecht, IJssel, Eems en op veel kleinere schaal Boorne, Lauwers en Hunze); veenmoerassen achter de hogere kweldergebieden met stagnerende waterafvoer; door wilde runderen en paarden begraasde uitgestrekte vastelandskwelders. Deze gebieden waren niet alleen van betekenis vanwege de soorten en levensgemeenschappen die er voorkwamen, maar ook vanwege de invloed op kwelders, platen en geulen. Broedvogels van de moerassen zochten voedsel op het wad. Grote grazende zoogdieren die deels afhankelijk waren van nabijgelegen bosachtige gebieden, beïnvloedden de structuur van de plantengroei op de kwelders, wat weer van belang was voor de benutting door andere dieren. De moerassen zelf waren van grote invloed op de zuurgraad en chemische samenstelling van het zoete water dat de Waddenzee instroomde. Het geheel was steeds meer dan de som der delen.

De aanwezigheid van grazende dieren (ganzen, runderen, paarden) blijkt altijd een belangrijk aspect te zijn geweest van het bioregime. Bij de keuze van een zo natuurlijk mogelijk kweldergebied zal begrazing dan ook zeker een rol moeten spelen, en wel extensieve begrazing met weinig drinkplaatsen. Dat leidt tot meer afwisseling op de kwelders: ruige delen, waar de dieren weinig komen en grazige plaatsen waar ze bij voorkeur vertoeven en allerlei tussenstadia, alle met hun eigen levensgemeenschappen en soorten. Vooral de hogere ruige delen zijn aantrekkelijk voor, voor het waddengebied karakteristieke, ongewervelde dieren. Daarop komen weer insectenetters af, zoals zangvogels, kleine steltlopers en spitsmuizen. De ruigten met veel zaaddragende planten trekken vinkachtigen en muizen. De grote omvang van de kweldergebieden, de aanwezigheid van zelden onder water komende kwelderdelen en de afwisseling met open en ruige gedeelten maken het gebied buitengewoon geschikt als hoogwatervluchtplaats voor wadvogels. Bovendien wordt het zeer aantrekkelijk voor roofdieren zoals kiekendieven, Velduil, Slechtvalk en Smelleken, de eerste twee mogelijk ook als broedvogel.

toekomstige aanpak

Omdat we bij buitendijks Friesland te maken hebben met een deel van de Waddenzee, dat het meest door de mens is beïnvloed, kunnen we niet direct de vastelandskwelders en zomerpolders zo inrichten als we op grond van onze visie zouden willen. We zullen concessies moeten doen. Voorlopig worden de kwelderwerken (vroeger 'landaanwinningswerken') gehandhaafd op natuurvriendelijke wijze. De uitpoldering van de zomerpolders zal stapsgewijs moeten verlopen. We zullen moeten experimenteren met een begrazing, die zichzelf bij gebrek aan achterland (nog) niet kan regelen. Mogelijk moeten speciale beheersmaatregelen worden genomen in verband met eventuele maatschappelijk onaanvaardbare ganzenschade.

Alle maatregelen moeten rustig en in dialoog met de natuur worden genomen. Dat mag ons echter niet afhouden van het aanpakken van de bron van de problemen. We zullen moeten streven naar uitbreiding van de vastelandskwelders binnendijs. We zullen verdere bodemdaling door gaswinning moeten voorkomen en een aanpak op wereldschaal moeten bepleiten van de oorzaken van zeespiegelrijzing.

Tenslotte nog een opmerking over recreatief gebruik. Gezien het belang dat de Waddenvereniging hecht aan de beleevingswaarde van het waddengebied behoort extensieve natuurgerichte recreatie plaats te kunnen vinden. In het buitendijks gebied. Bezoekerscentra en informatiestands verlagen die beleevingswaarde en kunnen dan ook het best binnendijs worden geplaatst.